

A terminológia mint a fordítóknak nyújtott információ- és tudásmenedzsment

Történeti szempontok*

Bevezetés

Információtörténet, fordítás, terminológia viszonya

A tanulmány célja a terminológia mint a fordítóknak nyújtott információ- és tudásmenedzsment történeti szempontú bemutatása.

Az informatiótörténet halmazába részalmazként számos részterületet lehet besorolni, pl. a könyvtartudományt, a fordítást, a terminológiai, szabványosítási és műszaki dokumentációs szakterületeket. E szakterületek feladatuknak tekintik „a nyilvános információforgalomba bekerülő tartalmak osztályozását, szűrését, visszakereshetőségük biztosítását és »fogyasztásra« való előkészítését”.¹ Z. Karvalics a fordítókat olyan *információs specialistának* tekinti, „akiknek a munkamegosztás részeként sajátlagosan az információs erőforrások biztosítása lett a feladatuk”.² Az információs specialisták közé sorolhatjuk a terminológusokat is, akik a fordítók számára speciális információs szolgáltatást nyújtanak: a terminusok összegyűjtését, osztályozását és adatbázisokba történő elhelyezését.

A fordítástörténet igen gyorsan növekvő szakterület, újabban több, a fordítástörténetet témájául választó (nemzetközi) folyóirat indult el. A magyarországi fordítás történetével is több mű foglalkozik,³ a *Fordítástudomány* című folyóiratban jelentek meg ilyen témájú

* A tanulmány megjelenését a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kara „Fordítás és terminológia kapcsolata: a terminológia szerepe az interkulturális transzfer folyamatában” című kutatási pályázata támogatta.

¹ Z. Karvalics László: *Bevezetés az informatiótörténelembe*. Budapest, 2004. https://www.tan-konyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_01_Bevezetes_az_informaciortortenelembe/cho1.html (letöltés: 2019. október 11.)

² Z. Karvalics: *Bevezetés az informatiótörténelembe*, id. mű.

³ Pl. a fordításoktatás történetével: Klaudy Kinga (szerk.): *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón. 30 éves az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja. Jubileumi évkönyv*. Budapest, 2003.; Klaudy Kinga (szerk.): *A magyarországi fordító- és tolmácsképzés 25 éve. Jubileumi évkönyv 1973–1998*. Budapest, 1999.; Klaudy Kinga: *A Fordítástudományi Doktori Program tíz éve*. In: Klaudy Kinga (szerk.): *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején: 40 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke*. Budapest, 2013. 19–31.; Klaudy Kinga: *Magyar fordítástudomány a XIX. században. (Brassai Sámuel nézetei a fordításról)*. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest, 1991. 387–394.

írások,⁴ továbbá számos tanulmány jelent meg a bibliafordításokról, pl. a *Magyar Terminológia* című folyóirat a 2011/1. számát a bibliafordítás témájának szentelte.⁵

A fordításról több mint 2000 éve gondolkodunk, de a tudományos vizsgálat „a XX. század második feléig nem jutott eszébe senkinek”.⁶ Klaudy Kinga úgy látja, hogy a nyelvtudomány megjelenése a fordításkutatásban alapjaiban változtatta meg a fordítás korábbi megközelítéseit: „A XX. második felében a nyelvtudomány is megjelent a fordítói tevékenységnek és e tevékenység eredményének, a fordításoknak a vizsgálatában, [...] forradalmasította a fordításról való gondolkodást, és véleményünk szerint csak ettől kezdve beszélhetünk fordítástudományról, fordításelméletről.”⁷

A fordítástudomány kezdetben szorosan összefonódott a kontrasztív nyelvészettel, sokan azonosították is e két nyelvészeti ágat egymással.⁸ Ezt követően a kontrasztív szövegnyelvészet térhódítása volt jellemző a fordítástudományban, a technikai fejlődésnek is köszönhetően (megjelentek a számítógépes korpuszok, amelyek támogatásával már nagy mennyiségű szöveganyagot lehetett vizsgálni). Az 1980-as évek végén a szövegközpontú kutatásokban kételkedő fordításkutatók is megjelentek. Pl. Newmark szerint a fordítás egysége nem feltétlenül a szöveg. „A fordítók mindennapi gyakorlata azt bizonyítja, hogy a fordító mindig igyekszik a legkisebb fordítási egységet kiválasztani, és csak akkor folyamodik az egész szöveghez, ha munkájában megakad, vagy amikor utólag ellenőrzi a fordítást.”⁹

A fordítástudomány a nyelven kívüli tényezőkkel is foglalkozik (szereplők: feladó, befogadó, kontextus: földrajzi, történelmi, kulturális, politikai, vallási stb.), és a 20. század végére a kutatások inkább ebbe az irányba fordultak, ami az 1980-as évek végén a fordítástudomány úgynevezett kulturális fordulátát jelentette.

Mary Snell-Hornby szerint nehéz ma még megítélni, melyik fordulat volt – a kulturálison kívül – a legjelentősebb a múlt század végén: az elektronikus, a szociológiai, a műszaki/ipari,

⁴ Pl. Hell György: *A tolmácsolás és a fordítás történetének kezdetei*. Fordítástudomány, 9. évf. (2007) 2. sz. 85–89.; Hell György: *Néhány szó a fordítás történetéhez*. Fordítástudomány, 9. évf. (2007) 1. sz. 5–13.; Hell György: *Írásbeliség és fordítás; a Biblia első fordítása*. Fordítástudomány, 11. évf. (2009) 1. sz. 101–109.; Hell György: *Fordítói készségek a reneszánszban*. Fordítástudomány, 12. évf. (2010) 1. sz. 31–38.; Hell György: *Fordításfajták Cicerótól Leonardo Bruniig*. Fordítástudomány, 13. évf. (2011) 2. sz. 88–95.; Hell György: *Fordítástörténet és fordítástan*. Fordítástudomány, 19. évf. (2017) 2. sz. 83–96.; Mány Dániel: *Jean-Paul Vinay és Jean Darbelnet öröksége*. Fordítástudomány, 20. évf. (2018) 1. sz. 47–55.

⁵ Krašovec, Jože: *Vocabulary, style and tradition in Bible translation*. Magyar Terminológia, 4. évf. (2011) 1. sz. 6–18.; Ross, Kristiina: *Historical aspects of Estonian Bible translation and the formation of biblical terminology from the Middle Ages up to the 18th century*. Magyar Terminológia, 4. évf. (2011) 1. sz. 19–27.; Keresztes László: *A körülírás és grammatikalizáció a vogul és osztják bibliafordításokban*. Magyar Terminológia, 4. évf. (2011) 1. sz. 28–35.; Fabiny Tibor: *William Tyndale bibliafordításainak (1525, 1526, 1530, 1534) terminológiai kérdései*. Magyar Terminológia, 4. évf. (2011) 1. sz. 36–59.; Pődör Dóra: *A Biblia ír nyelven: korai terminusalkotás, késői elterjedés*. Magyar Terminológia, 4. évf. (2011) 1. sz. 60–71.; Pecsuk Ottó: *Az 1990-es protestáns új fordítású Biblia revíziójának elméleti és gyakorlati kérdései*. Magyar Terminológia, 4. évf. (2011) 1. sz. 72–81.; Csoma Zsigmond: *A mindennapi természetismeret tükröződése Károli Gáspár bibliafordításában*. Magyar Terminológia, 4. évf. (2011) 1. sz. 82–86.

⁶ Klaudy Kinga: *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest, 2004. 18.

⁷ Klaudy: *Bevezetés a fordítás elméletébe*, 20.

⁸ Klaudy: *Bevezetés a fordítás elméletébe*, 21.

⁹ Newmark, Peter: *A Textbook of translation*. London, 1988, 36–37.; idézi és ford. Klaudy: *Bevezetés a fordítás elméletébe*, 67.

a kommunikációs, a multimediális vagy valamilyen más fordulat.¹⁰ A 2000-es évek végén már úgy tűnt, hogy a fordítástudomány „az európai integráció tudománya”¹¹ lett. Mindeközben ma már nyilvánvaló, hogy a fordítási munkafolyamatnak csak egy kis része maga a fordítói folyamat, és ennek során elengedhetetlen a megfelelő technológiai, informatikai, terminológiai, dokumentációs stb. eszközökkel való támogatás.

A terminológia helye a fordítási munkafolyamatban

Klaudy alapján hagyományosan minden olyan folyamatot fordításnak tekintünk, ahol a forrásnyelvi szöveget ekvivalens célnyelvi szöveggel cseréljük fel, vagyis a fordítás „[A] forrásnyelvi szöveg helyettesítése ekvivalens célnyelvi szöveggel, melynek során a fordító a célnyelvi jelek segítségével újratertemti a forrásnyelvi jelek és a valóság közötti viszonyt”.¹² A fordításnak igen sokféle fajtája és határterülete létezik, alapvetően – tárgyuk és módszereik alapján – megkülönböztetik egymástól a *műfordítást* (irodalmi fordítás) és a *szakfordítást*; ezeket fordítástudományi szempontból sem tartják egy elmélettel leírhatónak. (Sőt, az egyetemi képzésben is különválnak: az egyik az irodalomhoz, a másik a nyelvészethez kapcsolódik.) Az utóbbi húsz évben több új fogalom jelent meg a célnyelvi szövegek elkészítésének megnevezésére: ilyenek például a *transzkreáció* (*transcreation*) vagy a *lokalizáció* (*localization*). Ezek a területek részben megkülönböztetik magukat a fordítástól, de a vele való kapcsolatot nem tagadják meg. Az információ-történet és a fordítástörténet összekapcsolása szempontjából mind a műfordítás, mind a szakfordítás fontos területe lehet a vizsgálatoknak; de ha a terminológiát is bekapcsoljuk ebbe a körbe, akkor viszont már csak a szakfordítás területe az, ami érdekes lesz számunkra.

Manapság a szakfordítást olyan folyamatnak tekintjük, amely jónéhány, egymástól elkülöníthető lépésből áll. Az *MSZ EN ISO 17100:2015 Fordítási szolgáltatások. Fordítási szolgáltatások követelményei* című szabvány három fő részre osztja a fordítási projektfolyamatot. Olyan lépéseket határoz meg, mint például a projekt előkészítése (*project preparation*), amelynek során a fordítás-szolgáltató köteles végrehajtani a projekt jellemzőinek megfelelő adminisztratív, technikai és nyelvi lépéseket. A nyelvészeti rész olyan lépéseket foglal magában, mint például a szerkesztési útmutatóra (*style guide*) vonatkozó követelmények. Magán a tényleges előállítási folyamaton belül elkülönül a fordítási folyamat (*translation process*), és ennek körébe kerül a fordítás (*translation*), a fordító által végzett ellenőrzés (*check*), a kétnyelvű lektorálás (*revision*), az igazoló végellenőrzés és „leadás” (*final verification and release*). A célnyelvi (szakmai) lektorálás (*review*) és a korrektúrázás (*proofreading*) nem „alapkövetelmények”. Faludi a fordítási munkafolyamatnak ennél több, 13 lépését különíti el egymástól.¹³

A fordítási folyamat két részében jelenik meg maga a terminológia: a fordításelőkészítés során és a lektorálási-ellenőrzési fázisban. A nagy mennyiségű terminust és az ezekre jellemző adatokat terminológiai adatbázisokban tárolják. A fordítók számára készülő,

¹⁰ Snell-Hornby, Mary: *The turns of Translation Studies*. In: Gambier, Yves. – Doorslaer, Luc van (eds.): *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam–Philadelphia, 2010. 366–369.; idézi és ford. Tellingner Dušan: *A nyelvi közvetítés kulturális aspektusai a mai multikulturális világban*. Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, 8. évf. (2013) 1. sz. 21–22.

¹¹ Klaudy: *Bevezetés a fordítás elméletébe*, 104.

¹² Klaudy Kinga (szerk.): *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest, 1994. 69.

¹³ Faludi Andrea: *A terminológiai munka helye és szerepe a dokumentációkészítés és -fordítás komplex folyamatában*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE, Budapest, 2020.

többnyelvű terminológiai adatokat tartalmazó adatbázisokat fordítói terminológiai adatbázisnak hívják. Fóris szerint a fordító és a terminológus más-más nézőpontból közelít a terminushoz és a terminológiához. A terminológus nézőpontjából a terminusok a nyelvi jelek és a fogalmak együttese, megközelítésükben jelentős szerepe van filozófiai és nyelvészeti irányzatoknak (az arisztotelészi filozófiának, a klasszikus logikának, az ismeretelméletnek, a morfológiának, a szójelentéstannak, és újabban a kognitív nyelvészetnek), míg a fordítók nézőpontja kifejezetten gyakorlatorientált, és a terminológia nagy területéből elsősorban a terminológia menedzselésével kapcsolatos ismeretekre van szükségük; vagyis a fordításorientált terminológia elsősorban a terminológiamenedzsment területére és a terminusok fordítási folyamatban betöltött szerepére koncentrál.¹⁴

Magyarországon fordítási célú terminológiai munka elsősorban fordítóirodákban zajlik. Erre azért van szükség, mert a kapcsolódó termék vagy szolgáltatás gyártói ezt a munkát vagy nem végzik el, vagy a rendelkezésre álló terminológiát (információt) nem bocsátják a fordítók (fordításszolgáltatók) rendelkezésére. Így a fordítóknak szóló információ- és tudásmenedzsment¹⁵ munkát elsősorban fordítóirodák látják el. A fordítói munkát támogató legfontosabb információmenedzsment-eszközök a terminológiai adatbázisok.¹⁶

A terminológia mint diszciplína megjelenése a szabványosításban

A nemzetközi egységesítési folyamatok egyik fontos lépése a szabványosítás. A szabványosítás nem csak műszaki egységesítést jelent: fogalmak, terminusok, folyamatok szabványosítása is történik a műszaki egységesítéssel egyidejűleg (több nyelven), ezért a szabványosításban fontos szerepet kap a terminológia. Magának a terminológiai szabványosításnak az „atyja” Eugen Wüster osztrák mérnök volt,¹⁷ akinek 1931-ben megjelent (majd további

¹⁴ Fóris Ágota: *Fordítás és terminológia: a terminológia szerepe a fordítási folyamatban*. In: Robin Edina – Zachar Viktor (szerk.): *Fordítás ma és holnap*. Budapest, 2018. 71–90.

¹⁵ „Information and Knowledge Management” (IKM). Az IKM nem csak a fordító munkáját segíti, mivel a terminológiai munka más információs művelet (is); lásd: Z. Karvalics: *Bevezetés az információ-történelembe*. Ennek alapján a terminológia, illetve a terminológus nemcsak a feldolgozásban vesz részt, nemcsak abban van szerepe, hanem a tárolásban/raktározásban és a hozzáférhetővé tételben is. Mészáros tudásmenedzsmentnek nevezi „az információ, illetve még inkább a tudás átgondolt, tudatos kezelését”, és megállapítja, hogy „A tudáskezelés az informatikusok, a kommunikációs és csoportmunkaszoftverekkel, adatbázisokkal stb. foglalkozó programozók szakterülete.” Mészáros Anikó: *Kis információs társadalmi körkép*. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 48. évf. (2001) 5. sz. http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1623&issue_id=35 (letöltés: 2020. január 9.) Ma már azt látjuk, hogy az információ típusától függ, mely szakemberek végzik az adott információ keresését, gyűjtését, osztályozását, elemzését. Ennek megfelelően a nyelvi (morfológiai és szemantikai) információk menedzselését szerencsés esetben hozzáértő szakemberek (pl. terminológusok) végzik.

¹⁶ A terminológiai szolgáltatások nélküli tevékenység és a terminológiamenedzsmenttel támogatott tevékenység közti különbségeket, vagyis hogy anyagilag megéri-e egy pl. egy cégnek speciális szakembert, *terminológust* foglalkoztatnia, megpróbálták pénzügyi számítások alapján is megadni; erre nézve lásd: Demeczky Jenő: *A terminológia-menedzsment gazdasági haszna a minőségirányítási pénzügyi mutatói alapján*. Magyar Terminológia, 2. évf. (2009) 2. sz. 155–174.

¹⁷ Eugen Wüster 1898-ban született Ausztriában. Berlinben járt műszaki főiskolára, itt villamosmérnöki diplomát szerzett. 1931-ben visszatért Ausztriába, de még ugyanebben az évben védte meg doktori disszertációját a Németországban, a Stuttgarti Műszaki Főiskolán, nemzetközi műszaki nyelvi szabványosítás témakörében.

kiadásokban bővített) doktori disszertációja¹⁸ indította el a terminológiai szabványosítás folyamatát. Történeti szempontból a terminológia mint a fordítóknak nyújtott információ- és tudásmenedzsment megjelenése Eugen Wüster¹⁹ munkáihoz köthető. A terminológia wüsteri elméletében az informatika jelenti az információ és a dokumentáció tudományterülete számára a legfontosabb műszaki eszközt. Az információfeldolgozás, a fogalmakról szóló információk magukban foglalják a terminológiai adatokat és a hozzájuk tartozó járulékos adatokat, amelyeket a terminológiai regiszterekben csoportos kategóriákba rendeznek. Wüster szerint a terminológia olyan interdiszciplináris tudomány, amely a nyelvészet, a logika, a kommunikáció és az informatika kereszteződésében helyezhető el. Nemzetközi műszaki szervezeteknek és szabványosítási testületeknek a tagja volt, és ezekben mindig megpróbált tenni az eredményes nemzetközi műszaki kommunikáció létrehozásáért és folyamatos minőségi javításáért, és ebben a terminológia területét is felhasználta. A Berlinben német nyelven megjelentetett disszertációnak nagy hatása volt Európában és a világban, egyre több országban kezdtek foglalkozni a területtel. A könyvet hamarosan (1936-ban) lefordították orosz nyelvre is.²⁰

A 20. század közepéig a műszaki szövegeket elsősorban szakemberek, illetve a szakmát tanulók készítették, olvasták, használták, és a műszaki szövegeket is általában maguk a szakemberek fordították más nyelvekre. Az 1950-es években sok minden megváltozott, mivel „megkezdődött a műszaki árucikkek tömeges gyártása (például háztartási gépek, autók), amelyekhez szükség volt használati utasítások készítésére és azok idegen nyelvre történő fordítására is. A műszaki szövegíróknak és a fordítóknak úgy kellett végezniük a munkát, hogy az általuk készített szöveg bármilyen előképzettséggel rendelkező vásárló, felhasználó számára érthető legyen.”²¹ Jelentősen megnőtt a fordítandó szövegek száma, aminek következtében a fordításokat már nem csak szakmai képzettségűek fordították, és egyre gyakrabban merültek fel terminushasználati nehézségek. Mindezek eredményeként a szakfordítások önálló területként jelentek meg a fordítástudományon belül.²² Ezek a tendenciák vonatkoztak

¹⁸ Wüster, Eugen: *Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik*. Berlin, 1931., későbbi kiadásai: Uő: *Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik (Die nationale Sprachnormung und ihre Verallgemeinerung)*. Berlin, 2. erw. Aufl. Bonn, 1966.; uő: *Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik (Die nationale Sprachnormung und ihre Verallgemeinerung)*. 3. erw. Aufl. Bonn, 1970.; uő – (Felber, H. Hrsg.): *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie*. Wien, 1979. Wüster műveit magyar nyelven összefoglalja és részletesen elemezi Zabóné Varga Irén: *Eugen Wüster két fő művének összehasonlítása*. Magyar Terminológia, 5. évf. (2012) 2. sz. 260–283.

¹⁹ Természetesen a terminológiának is van Wüster előtti („pre-Wüster”) korszaka, előzményei jóval korábbi időszakra nyúlnak vissza. „Elemi az európai nyelvekben a XVI. századtól kezdve különböző időpontokban és eltérő módon jelentek meg a más-más indítással és módon meginduló önálló nemzeti nyelvek szaknyelvi fejlesztése során. A nyelv tudatosan tervezett fejlesztésének egyik célja a tudomány és a mesterségek nemzeti nyelvének kialakítása, ezen belül a szakszavak (régiesen: műszavak) létrehozása, a szójelentések megadása. Európa országaiban időben és a módszerekben eltérő módokon ment végbe ez a folyamat...”; lásd: Fóris Ágota: *Hat terminológia lecke*. Pécs, 2005. 11.

²⁰ Az orosz terminológiai munkák történetéről közöl összefoglalást: Lejcsik, Vlagyimir Mojszejevics – Selov, Szergej Dmitrijevics: *A terminustan múltja és jelene Oroszországban: társadalmi elvárások és irányszavak*. Magyar Terminológia, 3. évf. (2012) 1. sz. 78–84.

²¹ Zabóné Varga Irén: *Műszaki szövegek fordításának terminológiai problémái német–magyar nyelvpárban járműipari szövegek alapján*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2015. 20.

²² Klauzy: *Bevezetés a fordítás elméletébe*, 28.

a magyarországi történésekre is, annyi különbséggel, hogy 1948-ban a szabványosítási területet (és a testületet is) államosították,²³ és kötelező érvényűvé tették a magyar nyelvű szabványok használatát (köztük a terminológiáét is). A Magyar Tudományos Akadémia 1950-ben alapított kiadója – látva a terminológiai hiányosságokat és a fordítási nehézségeket – műszaki szótársorozat kiadását tervezte, melyek nyomán kétnyelvű műszaki és természettudományos szótárak és a *Műszaki értelmező szótár* sorozat kötetei jelentek meg a következő évtizedekben,²⁴ majd egy a terminológia elméleti és gyakorlati alapvetéseivel foglalkozó könyv is megjelent.²⁵ Jelentős lépés volt még a magyar nyelvű terminológia meghonosítására a Műszaki Kiadó létrehozása 1955-ben. Zabóné így foglalja össze ennek jelentőségét a korabeli útmutatók alapján: „A szerzők és a fordítók számára 1967-ben adták ki az első útmutatót arról, hogyan kell egy műszaki könyvet eredeti szövegalkotással vagy fordításként elkészíteni.²⁶ Az útmutató későbbi, bővített kiadásában a szabványosított terminusok használatáról a következőket olvashatjuk: 'A szerző köteles a magyar szabványokat figyelembe venni. A kézirat semmi olyat nem tartalmazhat, ami ellentétben áll vagy eltér az országos szabványtól. A gépelemet, a szerszámot stb. mindig a szabványos nevének nevezzük, és a szabványos jelét használjuk.'”²⁷

Az *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie*²⁸ című könyvben Wüster tanítványa, Felber kiemeli, hogy a nyelvészetet és a terminológiatudományt többek között az különbözteti meg egymástól, hogy a terminológiatudomány támaszkodik a logika, az ontológia és az információtudomány eredményeire, és folyamatosan kapcsolatban van a szaktudományokkal. Mivel ma már azt mondhatjuk, hogy a nyelvészet ugyancsak támaszkodik ezeknek a szakterületeknek az eredményeire, sőt, épít rájuk, így a terminológiatudomány – a nyelvészeti irányultságú fordítástudománnyal együtt – ma már szorosan a(z alkalmazott) nyelvészet ágainak tekintett területek.

Wüster elméletét sok kritika érte. Ennek egyik oka – Zabóné alapján –, hogy „Wüster elmélete egy olyan ideális helyzetet feltételez fordítás esetén is, ahol jól képzett, a szakmájukat gyakorlati oldalról is alaposan ismerő mérnökök készítik a forrásnyelvi szöveget és hasonló kvalitású mérnökök ültetik át azt a célnyelvre. Ebben az esetben a megfelelő terminusok használata a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben is szinte teljes egészében biztosított. Ha ezek közül az alapfeltételek közül bármelyik megváltozik, ezt a rendszerszemléletű elméletet új szempontokkal kell kiegészíteni, és ezeket is alaposan meg kell vizsgálni.”²⁹ Ma már jellemzően olyan fordítói képzettséggel rendelkező szakemberek fordítják a szakzsövegeket, akik többségének nincs mérnöki vagy más releváns műszaki végzettsége. A másik nehézség a nagyon nagyfokú specializálódás, pl. egy optikai szöveg fordítására vagy lektorálására kifejezetten optikával foglalkozó fizikust érdemes felkérni, a mechanika területén jártas, bár

²³ Pónyai György: *Szabványosítás és terminológia*. Magyar Terminológia, 3. évf. (2010) 1. sz. 3–7.

²⁴ Részletesen lásd: Zabóné: *Műszaki szövegek fordításának terminológiai problémái német–magyar nyelvpárban járműipari szövegek alapján*, id. mű.

²⁵ Klár János – Kovalovszky Miklós (szerk.): *Műszaki tudományos terminológiánk alakulása és fejlesztésének főbb kérdései*. Budapest, 1955.; terminológiai szempontú részletes elemzését lásd: Fóris: *Hat terminológia lecke*, id. mű.

²⁶ Pentsy Jenő (szerk.): *A műszaki könyv írása és szerkesztése*. Budapest, 1967.

²⁷ Horváth Jenő – Makk Attila – Tartsay Vilmosné (szerk.): *Hogyan írjunk, szerkesszünk műszaki könyvet?* Budapest, 1982. 57.; Zabóné: *Műszaki szövegek fordításának terminológiai problémái*, 23.

²⁸ Wüster–(Felber): *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre*, id. mű.

²⁹ Zabóné: *Műszaki szövegek fordításának terminológiai problémái*, 56.

szintén fizikus végzettségű kolléga nem lesz megfelelő terminológiai és stilisztikai ismereteket illetően.

Összegzésként elmondható, hogy az 1950-es évektől az 1990-es évekig tartó négy évtizedet a műszaki szótárak megjelentetése, a kötelező érvényű szabványosítás, a terminusok következetes használata jellemezte. Jelenleg számos, a fordítási munkafolyamatra vonatkozó és a fordításhoz kapcsolható szabvány létezik és van érvényben. A jelenleg érvényes fordítási szabványokról lásd Sermann³⁰ összefoglalását.

Nemzetközi szervezetek (Infoterm,³¹ TermNet,³² UNESCO³³)

Az 1930-as évek elején a szovjet terminológus Ernest Drezen gyakran hivatkozott Eugen Wüster 1931-es doktori disszertációjára. Ez végül 1936-ban az International Federation of National Standards Associations (ISA) terminológia szakmai bizottságának (ISA/TC 37) megalapításához vezetett, amelynek titkárságát a DNA (Deutscher Normenausschuss, a Német Szabványügyi Bizottság) látta el Eugen Wüster közreműködésével. A terminológiai bizottság négy találkozót tartott, mielőtt a II. világháború miatt 1939-ben megszűnt. 1951-ben az ISO/TC 37-et (hivatalosan a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) alapította 1946-ban) újraindították „Terminology (principles and co-ordination)” néven, és 1952 és 1971 között Eugen Wüster vezetésével működött. A terminológiai alapelvek és módszerek szabványosításának története szorosan kapcsolódik Eugen Wüster munkásságához és az Infoterm 1971 és 2008 közötti tevékenységéhez.³⁴

Az 1950–1960-as években Eugen Wüster mint a terminológiai szabványosítás egyik úttörője kidolgozta a terminológia általános elméletét, melynek köszönhetően halála után a „terminológiatudomány atyja” címet kapta. Az ötvenes évek elején az alsó-ausztriai Wieselburgban egy magán terminológiai központ is működött Eugen Wüster mérnöki vállalatának részeként. Tevékenységének eredményeként Wüstert megbízták az ISO/TC 37-es számú „Terminology (principles and co-ordination)” bizottság titkárságának működtetésével, amelyet 1952-től 1971-ig vezetett az Austrian Standards Institute (ASI) részeként.

Az UNESCO és az ASI közötti megállapodás alapján 1971-ben megalapították az Infoterm-et; ez 2010 óta olyan nem-kormányzati szervezatként működik, amely hivatalos kapcsolatban áll a szervezettel.³⁵ Az Infotermnek számos nemzetközi intézménnyel van együttműködési megállapodása, köztük az ENSZ-szel, a WHO-val, a nemzetközi szabványosítási szervezetekkel (ISO, CEN, ETSI) és az UNESCO-val.

1971-ben tehát az Infoterm átvette az ISO/TC 37-es számú bizottság titkárságát Eugen Wüstertől, 1982-ben pedig Wüster hagyatékát is, amelyből 1996-ban a bécsi egyetemen létrejött az Eugen Wüster archívum. Így az Infoterm korai története egyrészt szorosan kapcsolódik Wüster tevékenységéhez, másrészt az ISO/TC 37-es számú bizottság

³⁰ Sermann Eszter: *A terminológiai munkafolyamatok és a fordítás szempontjából releváns ISO szabványok*. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *A szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásai*. Budapest, 2019. 87–108.

³¹ International Information Centre for Terminology, <http://www.infoterm.info>. (letöltés: 2019. október 11.)

³² International Network for Terminology, www.termnet.org. (letöltés: 2019. október 11.)

³³ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, www.unesco.org. (letöltés: 2019. október 11.)

³⁴ http://www.infoterm.info/standardization/history_standardization_terminological_principles_and_methods.php (letöltés: 2019. október 11.)

³⁵ http://www.infoterm.info/about_us/special_relations.php. (letöltés: 2019. október 11.)

történetéhez. 1996-ban az Infoterm független nemzetközi tudományos non-profit szervezetté vált. Annak köszönhetően, hogy az Infoterm a terminológiát mint széleskörűen alkalmazható önálló interdiszciplináris tudományt tudta megjeleníteni, az 1980-as évek közepétől kezdődően a terminológia területén számos új intézmény, szervezet és hálózat jelent meg. Eközben terminológiai témájú publikációk sorozatát jelentették meg különböző együttműködőkkel, és számos projektet kezdeményeztek, továbbá oktatási tevékenységet és szolgáltatást is végeztek.³⁶

Amikor az Infoterm a publikációs tevékenységét az 1980-as évek elején megkezdte, akkor még a terminológiai témájú publikációk meglehetősen ritkának számítottak. Az Infoterm egy az UNESCO-val közös projekt keretében 1980-ban létrehozta a TermNet-et (International Network for Terminology), amely az Infoterm publikációs tevékenységének megváltozásához vezetett. A TermNet 1988-ban nemzetközi non-profit szervezetté alakult, amely lehetővé tette, hogy tagjai hasznára kereskedelmi tevékenységet is folytasson, és az Infoterm legtöbb publikációjának fő kiadójává vált egészen 2005-ig.³⁷ 2005 után az Infoterm szűkebb területre korlátozta rendszeres publikációs tevékenységét: Infoterm hírlevél, éves jelentések, útmutatók (például az UNESCO Guidelines for Terminology Policies), hirdetések és egyéb promóciós anyagok, az Infoterm egyéb dokumentumai (kutatások, projektek, tanácsadások és találkozók eredményei).³⁸

Az 1990-es évek – Nyelvészeti fordulat a terminológiában és a fordítástudományban

Az 1990-es évek közepétől tartó időszak a terminológia mint nyelvészeti kutatási terület megerősödésének korszaka, amelyet nemzetközi szinten elsősorban a deskriptív és soknyelvűséget hirdető – Maria Teresa Cabré nevéhez kötődve – neolatin terminológiai irányzat³⁹ és a *Terminology* című folyóirat 1994-es elindulása fémjelzett. Magyar nyelven korábban több publikáció is napvilágot látott a szaknyelvekről (főleg szociolingvisztikai és lexikográfiai megközelítésben),⁴⁰ magáról a wüsteri terminológia elveiről először 1980-ban jelent meg Pusztai István összefoglaló tanulmánya,⁴¹ ezt követően pedig a 2000-es évek közepén jelentek meg az első olyan, terminológiával kapcsolatos publikációk, amelyek a wüsteri és/vagy a cabréi irányzatot követték;⁴² továbbá 2005-ben alakult meg a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa (MaTT),⁴³ majd 2008-ban indult el a *Magyar Terminológia* című folyóirat.

³⁶ http://www.infoterm.info/about_us/history_of_infoterm.php. (letöltés: 2019. október 11.)

³⁷ https://www.termnet.org/english/about_us/index.php. (letöltés: 2019. október 11.)

³⁸ <http://www.infoterm.info/publications>. (letöltés: 2019. október 11.)

³⁹ A Benjamins Kiadó indította el „Terminology and Lexicography Research and Practice” címmel könyvsorozatát, amelynek első kötete volt a katalán Cabré, M. Teresa: *Terminology. Theory, Methods and Applications*. Amsterdam – Philadelphia, 1998. angolra fordított munkája. Katalán nyelven már korábban is számos műve jelent meg.

⁴⁰ A számos publikáció közül kiemeljük az alábbi köteteket: Hajdú Mihály: *A csoportnyelvekről*. Budapest, 1980.; Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. (A magyar nyelvészet IV. nemzetközi kongresszusának előadásai I–II.) Budapest, 1988.; Kurtán Zsuzsa: *Szakmai kommunikáció*. Budapest, 2003.

⁴¹ Pusztai István: *A bécsi terminológiai iskola elmélete és módszertana*. Magyar Nyelvőr, CIV. évf. (1980) 1. sz. 3–16.

⁴² Fóris: *Hat terminológia lecke*, id. mű; Muráth Judit – Hubainé Oláh Ágnes (szerk.): *XXI. század kihívásai a szakfordítóképzésben*. Pécs, 2005.

⁴³ Voigt Vilmos: *A Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsáról*. Magyar Terminológia, 1. évf. (2008) 1. sz. 7–10. <http://www.matt.hu>. (letöltés: 2019. október 11.)

Az 1990-es években Magyarországon is és a világban is jelentős változások következtek be. A magyar rendszerváltás eredményeként magánkiadók jöttek létre, és ezek közül több is foglalkozott szakmai témájú könyvek és szótárak kiadásával, amelyek gyakran nem vették figyelembe a szabványokat, és fordított szövegek alapján jöttek létre. 1995-ben a Magyar Szabványügyi Hivatal (MSZH) átalakították közhasznú szervezetté, így jött létre a Magyar Szabványügyi Testület (MSZT),⁴⁴ amelynek elsődleges feladata immár az európai uniós szabványok magyarországi bevezetése – és lehetőség szerinti fordítása – lett. Magyarország 2004-es Európai Unióhoz történt csatlakozásának ez volt az egyik előkészítő lépése és feltétele. Mivel a szabványok fordítása sokba kerül, ezért nem mindet fordítják le magyar nyelvre, így a magyar szabványok kb. kétharmada angol nyelvű magyar szabvány. Így természetesen a magyar nyelvű terminológia honosítása sem történik meg. Továbbá az is a terminológiai szinonimák megjelenéséhez vezet, hogy az ún. „*de facto*” szabványokat (pl. az ipari, ágazati és céges szabványokat) nem a hivatalosan elismert szabványügyi hivatal készíti, így bizonyos esetekben jelentős eltérések adódhatnak a terminológiában.⁴⁵ Sokféle módon keletkezhetnek tehát új terminusok, ezek között szinonimák is. Míg korábban a megoldás a *szakszótárak* kiadása volt, ma már, a technikai lehetőségek változásával a *terminológiai adatbázisok* azok, ahol a szakemberek, fordítók, terminológusok összegyűjthetik a terminológiát (egynyelvű, többnyelvű adatok definíciókkal, kontextussal, forrásmegjelöléssel).

A szakfordítások mennyiségének növekedése következtében a fordításkutatók saját maguk kezdtek fordításközpontú szövegtipológiákat kidolgozni, ezekben pedig megneveztek egy olyan kategóriát, amivel a szakszövegeket jelölték: pl. tudományos szövegek; műszaki szövegek; nem szépirodalmi, ún. szakszövegek; illetve megjelent a (Reiss és Vermeer Skopos-elméletén alapuló) tartalomközpontú szövegek megnevezés is,⁴⁶ illetve a tudományos-műszaki szöveg megnevezés.⁴⁷ A kezdeti időszakban még kevesebb szövegtípus, kevesebb szakterület és kevesebb terminus létezett, így a *szakszövegek* fordításával kapcsolatos kérdéseket egységesen kezelték. Mára már a különböző témájú szakterületeket elkülönítik egymástól, minimálisan megkülönböztetik a társadalmi-gazdasági (pl. jogi, gazdasági, nyelvészeti), a műszaki-természettudományos és az orvosi-élettudományi témájú szövegek fordítását. Különbséget tesznek továbbá a szövegtípusok⁴⁸ fordítási jellemzőinek leírására vonatkozóan. Fontos megjegyeznünk, hogy a szövegtípus a fordításnak csak egyetlen „változója”. Klaudy szerint az „alkalmazott átváltási műveletek nagyon kis százalékára ad magyarázatot”, ugyanis „a szövegek belső szerveződésének rengeteg, szövegtípustól független és az adott nyelvre jellemző szabálya van”.⁴⁹

⁴⁴ <http://www.mszt.hu>; az ISO/TC 37-es bizottság magyar tükörbizottsága az „MSZT/MB 937 Terminológia, más nyelvi és tartalmi források” bizottság (<https://ugyintezes.mszt.hu/MBs/Details/499>). (letöltés: 2019. október 11.)

⁴⁵ Galinski, Christian – Weissinger, Reinhard: *Terminológiai szabványosítás és fordítási szabványok*. Magyar Terminológia, 3. évf. (2010) 1. sz. 11.

⁴⁶ Károly Krisztina: *Szövegten és fordítás*. Budapest, 2007. 139–140.

⁴⁷ Vannyikov, Ju. V.: *Naucsno-tyehnyicseskij perevod kak oszobj vid gyejatjelnosztji*. In: Marcsuk, Ju. N. (red.) *Naucsno-tyehnyicseskij perevod*. Moszkva, 1987. 32–55. alapján.

⁴⁸ Csontos alapján a *szövegtípus* megnevezést használjuk (a „szövegfajta”, „szövegtípus” és „műfaj” kérdéseiről; lásd például: Csontos Nóra: *A műszaki szöveg szövegtipológiai elemzése. A használati utasítás szövegtipológiai elemzése*. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea: Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás. Budapest, 2019. 147–168., illetve Kuna Ágnes – Simon Gábor: *Műfaj, szövegtípus, szövegfajta: Nézőpontok, kategóriák, modellek a szövegnyelvészeti kutatásban (Bevezetés)*. Magyar Nyelv, 113. évf. (2017) 3. sz. 257–275.

⁴⁹ Klaudy: *Bevezetés a fordítás elméletébe*, 63–64.

Reiss és Vermeer szerint „A fordítás legfontosabb szabálya a fordítás céljának szem előtt tartása. Ezt követi a koherenciaszabály, melyben a szerzők különbséget tesznek intratextuális koherencia (a szöveg belső koherenciája) és intertextuális koherencia (a forrásnyelvi szövegnek való megfelelés) között. A két koherenciatípus között alá- és fölérendeltségi viszony van, szerintük az intertextuális koherenciát alá kell rendelni az intratextuális koherenciának.”⁵⁰

Míg korábban a fordítótól várták el, hogy ismerje (vagy megszerezze) a fordítás elkészítéséhez szükséges célnyelvi terminusokat, addig manapság már igen gyakori, hogy a fordító a megbízótól megkapja a célnyelvi szöveg készítéséhez felhasználandó terminusokat is (illetve hozzáférést kap a cég vagy a fordítóiroda terminológiai adatbázisához).

Az utolsó évtizedben az információtechnikai eszközök elterjedése a fordítási munkafolyamatra nagyon jelentős hatást gyakorolt, és a fordítás módszereinek, illetve a résztvevők körének átalakulásával járt. A szakfordítások gyors és sok nyelvre egyidőben történő lefordítása komoly technikai háttérrel (fordítástámogató eszközökkel) és nagyfokú szervezéssel, összehangolt csapatmunkával valósítható meg.⁵¹ A fordítási munkafolyamat részekre tagolása a feladatok felosztását is jelenti a különböző szereplők között, és azt is, hogy maguk a fordítók a fordítási munkafolyamatnak csak egyetlen fázisában vannak jelen, a többi munkafolyamatot mások végzik (pl. terminológus, lektor, nyelvi mérnök, kiadványszerkesztő, projektmenedzser). Az új körülmények között megnőtt a technológiai háttérmunka jelentősége, fontosabbá váltak a fordítástámogató szoftverek és a terminológiai háttéradatbázisok, mivel a használatukkal jobb minőséget és költséghatékony munkát lehet elérni. Ezen túl a fordítási munkafolyamatban megjelent egy új, előzetes munkafázis is, ez pedig a forrásszöveg írása és előkészítése.⁵²

Klaudy⁵³ szerint a fordítás és a terminológia egyre szorosabb összekapcsolódása a technikai-technológiai változásoknak köszönhető, mivel a fordítási munkafolyamat résztvevői egyre jobban rá vannak utalva a fordítástechnikai eszközök használatára.⁵⁴ Látjuk tehát, hogy a terminológia és a fordítás területének összekapcsolódása – többek között – az információtechnikai eszközök fordítási folyamatban való nélkülözhetetlen szerepének eredménye, ami miatt megnőtt a jelentősége a terminológiai adatbázisok készítésének. Z. Karvalics⁵⁵ könyvének záró fejezetében a jövő kutatási témái között sorolja fel az „adatbázis-történelem” területét. Álláspontja szerint „A különböző adatfajtákat meghatározott módon, együttesen

⁵⁰ Klaudy: *Bevezetés a fordítás elméletébe*, 64., Reiss, Katharina – Vermeer, Hans Josef: *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen, 1984. idézi és ford. Klaudy: *Bevezetés a fordítás elméletébe*, 64.

⁵¹ Lásd például: Várnai Judit – Mészáros Andrea Éva: *Fordítókataloz. Hogyan igazodjunk el az angol nyelvű jogi és európai uniós szövegek útvesztőjében?* Budapest, 2011.

⁵² Részletesen lásd például: Faludi: *A terminológiai munka helye és szerepe a dokumentációkészítés és fordítás komplex folyamatában*, id. mű; Fóris – Bölcskei (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*, Budapest, 2019.

⁵³ Klaudy Kinga: *A fordítástudomány interdiszciplináris kapcsolatairól: terminológia*. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Zsemlyei Borbála (szerk.): *Többnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. Kolozsvár, 2015. 175–181.

⁵⁴ A témához kapcsolódó hasznos kézikönyvek: Horváth Ildikó (szerk.): *A modern fordító és tolmács*. Budapest, 2015., Tamás Dóra Mária: *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át*. Budapest, 2017., a téma összefoglalását lásd Fóris Ágota: *Fordítás és terminológia: a terminológia szerepe a fordítási folyamatban*. In: Robin Edina – Zachar Viktor (szerk.): *Fordítás ma és holnap*. Budapest, 2018. 71–90.

⁵⁵ Z. Karvalics: *Bevezetés az információ-történelembe*, id. mű.

kezelni képes rendszer, az adatbázis az információfeldolgozást megkönnyítő információs szerszám, és a termelés bonyolódásával jelenik meg a korai magaskultúrákban”. Terminológiai adatbázisokat (és ezek speciális fajtáját, a fordítói terminológiai adatbázisokat) egyébként régóta készítenek, általában az 1960-as évekre vezetik vissza a kezdeti időszakot. Számos fordítóiroda és nemzeti szervezet rendelkezett saját fordítói terminológiai adatbázissal már a 20. században. Azonban a *nyilvános, online* elérhető terminológiai adatbázisok csak az 1990-es évek közepétől, sőt, nagyobb számban a 2000-es évektől váltak hozzáférhetővé, amit az internet elterjedése és az adatfeldolgozás modernizálódása segített elő. Számos országban hoztak létre *nemzeti terminológiai adatbázisokat* a nyelvi adatok könnyebb hozzáféréseinek támogatására, és mára már az Európai Unió és néhány nemzetközi vállalat is nyilvánossá tette az eredetileg belső használatúként indított terminológiai adatbázisát.⁵⁶

Összefoglalás

A tanulmányban áttekintést adtunk a terminológia mint a fordítóknak nyújtott információ- és tudásmenedzsment történetéről. Z. Karvalics felosztása alapján a terminológusokat olyan információs specialistának tekintettük, akiknek a feladata az információs erőforrások biztosítása és speciális információs szolgáltatás nyújtása (elsősorban) a fordítók számára: a terminusok összegyűjtését, osztályozását és adatbázisokba történő elhelyezését végzik. Áttekintettük a terminológia és a fordítás összekapcsolódásának főbb eseményeit, bemutattuk a legfontosabb határterületeket, és leszűkítettük a történeti vizsgálatot a szakfordítás, szabványosítás, terminológia közös területére.

FÓRIS ÁGOTA – FALUDI ANDREA

Terminology as information and knowledge management for translators – historical aspects

The aim of this study is to present terminology as an information and knowledge management for translators from historical aspects.

Several areas can be classified as subsets of information history, e.g. library science, translation, and the fields of terminology, standardization and technical documentation. Terminologists can be regarded as *information specialists* who provide translators with a special information service: collection, classification, and rendering terms into databases.

An important step of international unification processes is standardization, in which terminology is attributed a prominent role. The “father” of terminological standardization was the Austrian engineer Eugen Wüster, whose doctoral dissertation, published in 1931, initiated the process of terminological standardization. From historical point of view, the emergence of terminology as information and knowledge management for translators can be linked to the works of Eugen Wüster.

⁵⁶ Részletesen lásd: Tamás Dóra Mária: *A terminológiai adatbázisok mint a terminológiastratégia eszközei*. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Terminológiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest, 2019. 105–119.; és Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Ajánlások a magyar terminológiastratégiához*. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Terminológiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest, 2019. 140–163.

In Hungary, terminological work for translation primarily takes place in translation bureaus, so the information and knowledge management works for translators is provided by these agencies. The most important information management tools to support translation activity are the terminology databases. Such databases were launched as early as the second half of the 20th century, however, public online terminology databases only became available from the mid-1990s, and even more so from the 2000s.